

Književna riječ, učenje o književnosti i jezično-izražajne aktivnosti u osnovnoškolskim čitankama 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467-31](https://doi.org/10.17234/9789533793467-31)

KAROL
VISINKO

Udžbenik za književnost, tradicionalnoga naziva čitanka, namijenjen je učenicima osnovne i srednje škole za čitanje književnih tekstova različitih književnih vrsta i za učenje o književnosti, i to tijekom nastavnoga procesa i samostalno izvan nastave.

Školski predmet Hrvatski jezik 80-ih godina 20. stoljeća smješta se u jezično-umjetničko odgojno-obrazovno područje tako što književnost, filmska i scenska umjetnost ulaze u cjelinu umjetnosti, a ostali se sadržaji predmeta raspoređuju u ostalim dvjema cjelinama, u jeziku i jezičnome izražavanju (usp. Diklić 1980, Visinko 2010). To je vrijeme kada se metodička teorija otvara povezivanju sadržaja u sklopu Hrvatskog jezika, ali i drugih predmeta, odnosno korelacijsko-integracijskome metodičkome sustavu, premda je u nastavnoj praksi više korelacijsko-integracijskoga metodičkog pristupa odabranim segmentima, i to u nastavi književnosti, scenske i filmske umjetnosti.

Obilježja unutarpredmetnih i međupredmetnih korelacija te integracije književnih sadržaja sa sadržajima hrvatskoga jezika i jezičnoga izražavanja mogu se dijelom raspoznati na temelju metodičkih instrumentarija čitanaka. Međutim nedostatno je istražena primjena zacrtanih zamisli u stvarnoj praksi.

Metodička polazišta u izradbi udžbenika za književnost mogu biti književnoznanstvena dopunjena sastavnicama književne komunikacije ili pak komunikacijsko-funkcionalna dopunjena neizostavnim sastavnicama znanosti o književnosti (teorije, povijesti, kritike). U praksi su posrijedi redovito pretežitosti i premreženosti na što utječu strujanja u metodici književnog odgoja i obrazovanja kao odraz promjena u znanosti o književnosti (usp. Stamać 1983) i onih u svekolikom procesu odgoja i obrazovanja. Razdoblje kojemu pripadaju čitanke analizirane u ovome tekstu obilježeno je višegodišnjom afirmacijom

✎ V. Cvitan, *Sunce na prozorčiću*, čitanka za 1. razred osnovne škole, Zagreb, ¹⁸1977.

školske interpretacije književnoga teksta. Za metodičku teoriju toga vremena relevantna su dva metodička djela: za osnovnu školu monografija Dragutina Rosandića *Književnost u osnovnoj školi. Metodičke osnove za interpretaciju umjetničke književnosti (poezije, proze i drame) i narodne književnosti* (1976) i za srednju školu priručnik skupine autora uz čitanku za I. razred gimnazije *Pristup književnom djelu* (Frangeš, Šicel i Rosandić 1962). U tim se djelima iščitavaju smjernice koje će, uzimajući u obzir programske sadržaje, slijediti priređivači i sastavljači čitanke. Usto u 20. stoljeću zaživio je prepoznatljiv udžbenički komplet za svaki razred. Udžbenički se komplet sastojao od čitanke s pripadajućom radnom bilježnicom i priručnikom za nastavnika, zatim udžbenika za hrvatski jezik i jezično izražavanje, također s komplementarnom radnom bilježnicom i priručnikom za nastavnika, te višeizvornog sklopa koji je omogućavao velik izbor tekstnih, auditivnih, vizualnih i audiovizualnih sredstava (v. *Koncepcija udžbenika...*, 1981). O koncepciji suvremene čitanke za osnovnu i srednju školu piše Zvonimir Diklić (1978) navodeći tematsko-doživljajni i književnoteorijski dvama odlučujućim mjerilima u izradbi čitanke 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća. Nameće se

mišljenje da se u tadašnjim udžbenicima rješavao samo odnos s programskim sadržajima, tematsko-doživljajnim sastavnicama i znanstvenim odrednicama, dok su se zane-marili suvremeni pristupi didaktičko-metodičke transpozicije književne (i jezične) građe u nastavni predmet (Isto).

Međutim potrebna su neka dodatna pojašnjenja da bi slika bila cjelovitija. Vrijeme u kojemu živimo i djelujemo dopušta nam tek djelomično prihvaćanje prethodno navedenoga stava o udžbenicima iz 20. stoljeća. Danas smo svjedoci da se neovisno o promjenama koje omogućuju veću slobodu kreiranja nastavnoga procesa te posve drukčiju koncepciju obvezne osnovnoškolske i srednjoškolske udžbeničke literature i dalje naglašava nužnost, važnost i vrijednost učitelja i nastavnika. Uvelike se računa na učitelja i nastavnika koji će svojim kompetencijama zalažati organizirati i voditi nastavni proces, primjenjivati različite pristupe u poučavanju književnim i jezičnim sadržajima, što znači da se i dalje računa na njegovo znanje, sposobnosti, vještine, stavove, vrijednosti i navike na koje će upućivati svoje učenike, kao što se na to računalo i prethodnih desetljeća. To znači da čitanka može unekoliko ili umnogome ponuditi određene smjernice, ponajviše izborom tekstova i oblikovanjem metodičkih instrumentarija te ukupnom svojom strukturom i likovno-grafičkom opremom, ali ostaje potreba za izravnom komunikacijom koja je svojom kompleksnošću neponovljiva. Prema tome na predlošku analiza udžbeničke literature mogu se utvrditi određene sastavnice u vezi sa sadržajem i odnosom prema sadržaju; uspoređujući sadržaje udžbenika s nastavnim planovima i programima mogu se utvrditi osnove u poučavanju književnoga i jezičnoga odgoja i obrazovanja, međutim ne može se sa sigurnošću utvrditi što se u nastavnoj praksi stvarno događalo ako se to razdoblje nastavne prakse nije izravno istraživalo i o tome nema objavljenih rezultata. To znači da rezultate istraživanja udžbenika bez njihove provjere u neposrednoj praktičnoj primjeni valja uzeti samo kao indikativne.

Jedan od najboljih izvora obavijesti što se i kako se radilo u nastavi hrvatskoga jezika i književnosti može biti *metodički instrumentarij* u udžbenicima. Potom slijedi izbor tekstova i zastupljenost autora te razina likovno-grafičke opremljenosti udžbenika. Upravo se prema tim trim točkama motrišta određuju mjerila u istraživanju osam čitanaka kojima su se služili učenici i njihovi učitelji u osnovnoj školi tijekom 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća.

Pregled osnovnoškolske čitanačke građe 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća započinje čitančicom *Sunce na prozorčiću* za 1. razred osnovne škole (Cvitan ¹⁹1960, ²⁰1979). Za 2. razred osnovne škole iskusi metodičari početne nastave čitanja i pisanja i hrvatskoga jezika u razrednoj nastavi, Neda Bendelja i Edo Vajnaht, sastavili su čitanku *Sunčeva*

EDO VAJNAHT

ZLATNA LAĐA

ČITANKA ZA DRUGI RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

ljuljačka (⁹1984). Obje čitanke pripadaju integriranom tipu udžbenika, koji objedinjuje sadržaje književnosti, hrvatskoga jezika i jezičnoga izražavanja, a zapažaju se i među-predmetna povezivanja, posebno jezičnoga izražavanja i prirode i društva. Hrvatski pedagozi Branko Brajenović i Ante Blaženčić priredili su čitanku za 3. razred osnovne škole, *Vedri dani* (¹²1983), koja je bila čitanka s poukama o jeziku za 3. razred osnovne škole (¹1961) sve do objavljivanja udžbenika za hrvatski jezik na tom stupnju obrazovanja (Stjepko Težak, *Naš jezik*, 1973a). U odnosu na prethodne čitanke novina je što se od 3. razreda osnovne škole uz latinično pismo učilo čitanje i pisanje na ćirilici. Zbog toga je oko jedne trećine tekstova objavljeno na ćirilici. To je redovita pojava u svim čitankama za osnovnu školu od 3. do 8. razreda. Čitankama autora Jurja Bukše i Antice Antoštvoren je čitanački niz za nastavu književnosti: *Dječak u sjeni vrbe* za 4. razred osnovne škole (¹1972, ¹²1983), *Paleta svih boja* za 5. razred osnovne škole (¹1973, ¹⁰1982), *I sazri sloboda* za 6. razred osnovne škole (¹1974, ¹⁰1983), *Rasti i cvjetaj* za 7. razred osnovne škole (¹1975, ¹¹1985), *Za novim vidicima* za 8. razred osnovne škole (¹1976, ¹¹1986). Bit će to prepoznatljiv rukopis u kojemu se učvršćuje metodičnost u oblikovanju metodičkoga instrumentarija i proširuje sadržaj unošenjem *Rječnika nepoznatih riječi* i *Abecednoga popisa pisaca* koji donosi pregled uvrštenih djela te ime i prezime prevoditelja kada je riječ o prijevodnoj književnosti. Čitankom za 6. razred *I sazri sloboda* otvaraju se vrata još dvama dodacima na kraju čitanke koji će ostati stalni pratitelji mladim recipijentima sve do završetka osnovne škole: *Pregled književno-teorijskih i stilističkih pojmova* te *Pregled bilježaka o piscima*. Takav će ustroj udžbenika iz književnosti ostati trajno nasljeđe budućim izdanjima čitanaka kojih će krajem 20. i početkom 21. stoljeća na tržištu biti u izobilju. Šteta što se autorski tandem ovih čitanaka nije nastavio odmah na Bendeljinu i Vajnahtovu *Sunčeva ljuljačka* jer bi se u vertikalno-spiralnom slijedu puno bolje ostvarivale neke sastavnice književnoga i jezičnoga odgoja i obrazovanja, poput postupaka koje danas nazivamo primjenom strategijâ *ustroj teksta* i *sažimanje*, kao i mnoge dragocjene vježbe jezičnoga izražavanja. U čitankama za više razrede osnovne škole postupno se proširuje i produbljuje bavljenje književnim sadržajima, npr. književnoteorijskim pojmovima, biografijom književnika, dok se u odnosu na niže razrede smanjuje učestalost zadataka jezičnoga izražavanja jer se takvi zadaci nalaze u udžbenicima za hrvatski jezik i jezično izražavanje, a na učitelju je umješnost povezivanja triju nastavnih područja.

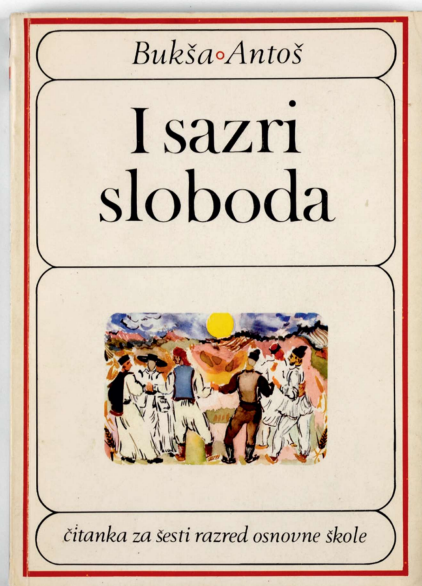
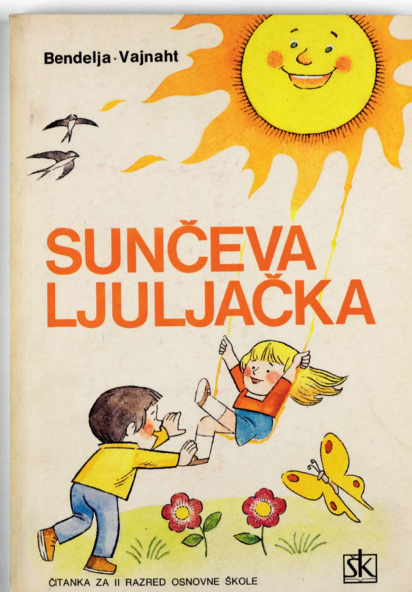
Rezultat istraživanja navedenog korpusa čitanaka prikazuje se prema sljedećim mjerilima: 1. struktura čitanke; 2. izbor tekstova i zastupljenost književnika te odnos poezije i proze; 3. metodički instrumentarij; 4.

likovno-grafička razina. U sklopu analize metodičkog instrumentarija određeno je još jedno mjerilo kojim se rezultati istraživanja prikazuju u dvama dijelovima: prvi se odnosi na čitanke za 1., 2. i 3. razred osnovne škole, a drugi obuhvaća čitanke od 4. do 8. razreda osnovne škole.

Osnovni pristup strukturi osnovnoškolske čitanke od 60-ih godina 20. stoljeća do danas ostaje organizacija odabranih tekstova u tematskim cjelinama. Prema tome organizacija sadržaja u tematske cjeline počinje prije vremena u kojem su nastale ovdje analizirane čitanke. Sustav od četiriju, odnosno pet tematskih cjelina prati se od čitanke *Vedri dani* i već analiza tematskih cjelina vodi prema nekim važnim zaključcima o izboru tekstova.

Uz obveznu ideološku obojenost koja se postizala motivima narodnooslobodilačke borbe, partizana, pionira, omladine i prikazivanjem djetinjstva, mladosti i života nekih u tadašnjem društveno-političkom ozračju važnih ličnosti u čitankama su poglavito zastupljeni književnici starije i novije hrvatske književnosti. U skladu s programskim zahtjevima u čitankama su se objavljivali i tekstovi književnika ostalih naroda i narodnosti objedinjenih istom državom. U nekoj su mjeri bili zastupljeni i poznatiji književnici europske i svjetske književnosti. Čitanke su obuhvaćale i tekstove iz usmene književnosti, ponajviše poeziju i sitne govorničke oblike, manje prozu, a najmanje dramske vrste. Dramske ih je vrste inače vrlo malo među tekstovima u svim čitankama. Kako se povećavao stupanj obrazovanja, tako se povećavao i broj proznih djela u odnosu na pjesnička, k tome je i veći udio neknjiževnih tekstova. Dječji svijet ispunjen vedrinom, razigranošću, dječji pogled iskonske ljepote, pravednosti i istine zadržat će se u čitankama do 6. razreda. Otada učenici sve više otkrivaju složenije teme u smislu težine misli i života, i takav se smjer osobito razvija u čitankama za 7. razred *Rasti i cvjetaj* i za 8. razred *Za novim vidicima*. Riječ je o podosta zahtjevnim književnim tekstovima s gledišta doživljaja i osjećaja koje bude u učeniku. Posrijedi su tekstovi ispunjeni socijalnim motivima (radnika, seljaka, odnos vladajućih i potlačenih) i motivima patnje i boli u različitim životnim prilikama. Naravno da su zastupljene i ostale teme da bi se postigla raznovrsnost, pa svoje mjesto nalaze i tekstovi o zavičaju, ljubavi, prirodi. Ipak, čitajući redom tekstove, osjeća se prevladavanje sumornog raspoloženja, nedostatak radosti, vedrine, smijeha. Takva je sklonost ostala kao prihvatljivo nastojanje sve do današnjih dana pa je jasno izražena u osnovnoškolskim čitankama za više razrede osnovne škole, posebno za 7. i 8. razred. U dogledno bi vrijeme trebalo pomno istražiti koliko je to opravdano i u skladu s interesima, potrebama i mogućnostima učenika.

U svakoj čitanci uz tekstni se predložak nalazi dvodijelni metodički instrumentarij. Prvi se dio odnosi na

➤ 1 J. Bukša, A. Antoš, *I sazri sloboda*, čitanka za 6. razred osnovne škole, Zagreb, 1974.

2 N. Bendelja, E. Vajnaht, *Sunčeva ljuljačka*, čitanka za 2. razred osnovne škole, Zagreb, ⁵1987, izmijenjeno izdanje.

Razgovor o pjesmi/štivu, a drugi na *Zadatke*. U metodičkim instrumentarijima čitanaka *Sunce na prozorčiću*, *Sunčeva ljuljačka* i *Vedri dani* pripremljene su vježbe čitanja, govorenja (pričanje i prepričavanje, ponešto i opisivanja) i pisanja (prepisivanja, dopunjavanja rečenica i kraćih tekstova, kratkih odgovora, sastavljanja rečenica; postupno i sastavljanja vezanog teksta). Pitanjima i zadacima osobito se izdvaja *Sunčeva ljuljačka*, u kojoj je jasno zacrtan put prema komunikaciji učenika s književnim tekstom. Od učenika se traži zaključivanje na temelju ponovnog čitanja i povezivanja dijelova teksta, upućuje ih se na vraćanje tekstu i istraživanje riječi u kontekstu cjeline (pjesme ili priče). Razgovor uglavnom završava uvođenjem učenika u spoznajno i kritičko čitanje. Među zadacima za samostalan rad u toj se čitanci posebno ističe učenje tekstova napamet, i to i pjesničkih i proznih. Čitanka *Vedri dani* postupno uvodi bibliografske podatke o književnicima, ali nažalost ne nastavlja dobar razvojni put književnog i jezičnog odgoja i obrazovanja *Sunčeve ljuljačke*. O metodičkim instrumentarijima u čitankama od 4. do 8. razreda osnovne škole (*Dječak u sjeni vrbe*, *Paleta svih boja*, *I sazri sloboda*, *Rasti i cvjetaj*, *Za novim vidicima*) treba govoriti kao o jednoj jedinstvenoj cjelini koja pruža uvid u razvoj književnog i jezičnog odgoja i obrazovanja učenika 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća. Obilježje je metodičkih instrumentarija svih čitanaka bogaćenje rječnika, no po tome se posebno izdvajaju upravo čitanke autorskog tandema Bukša i Antoš. Učestali je postupak upućivanja učenika na istraživanje pomoću *Rječnika* na kraju čitanke, ali i pomno oblikovanim zadacima da bi se učenik funkcionalno bavio riječima i izrazima iz teksta. Ne radi se samo o pukom objašnjavanju manje

poznatih i nepoznatih riječi, pojmova i imena da bi se olakšala recepcija teksta. Pitanjima, zadacima i komentarima koji se odnose na riječi i izraze iz teksta umnogome se želi obogatiti učenikov rječnik, osvijestiti odnos prema snazi i ljepoti izbora riječi, poraditi na tome tako da ponajprije određene riječi i izrazi uđu u učenikov pasivni rječnik, da bi s vremenom za neke učenike to bio put prema obogaćenju njihova aktivnoga rječnika. Počam s čitankom *Dječak u sjeni vrbe* za 4. razred metodički se instrumentarij proširuje objašnjenjima književnoteorijskih pojmova, ali i objašnjenjima postupaka zadanih u zadacima. S takvom će se praksom nastaviti u svim narednim čitankama i ostat će u nasljedstvu budućim čitankama do naših dana. Međutim utvrđuje se da mnoga objašnjenja komunikacijsko-funkcionalnim pristupom nadilaze praksu današnjih udžbenika. U ovoj se skupini čitanaka prati postupno razvijanje učenikova sudjelovanja u komunikaciji s književnim tekstom. Često se učenika upućuje na uspoređivanje i povezivanje s prethodnim čitanjem i recepcijom književnih djela pa čak i s pronalaženjem komplementarnih tekstova objavljenih u istoj čitanci. Premda se zadaci za samostalan rad navode na kraju svake udžbeničke jedinice, često se neki od zadataka ispreplete sa završnim dionicama razgovora o tekstu, pa tako čine most između netom pročitana i interpretiranoga teksta i učeničkih aktivnosti koje se na to nastavljaju i razvijaju u smjeru izvannastavnoga i izvanškolskoga rada. Osim što mnogi vode učenika u otkrivanje ljepote i snage umjetničke riječi, najčešće su među zadacima u čitankama od 4. do 8. razreda osnovne škole oni koji se odnose na učenikovo jezično izražavanje, i to čitanje, pisanje i govorenje, premda je toga manje u

odnosu na čitanke za niže razrede, kao što se već prethodno pripomenulo. U skladu s procjenom zahtjevnosti vježbe opširnija su objašnjenja. Takvo sastavljanje upute učeniku s potrebnim objašnjenjem i primjerom može poslužiti kao uzor metodičkih postupaka danas, kada se misli da učeniku sve treba biti samo po sebi jasno i da mu nisu potrebne nikakve dodatne upute. Zapažaju se i međupredmetna povezivanja, vrlo često sa sadržajima iz povijesti, ali i s ostalim umjetnostima, posebno likovnim. Vrlo je česta poveznica s odlaskom u knjižnicu, posudbom knjiga kao obvezom ili slobodnim izborom. Među aktivnostima najmanje je scenskoga izraza, nešto je malo prijedloga u vezi s televizijskim programom, a što se tiče filma, razvidno je nastojanje poticanja navika gledanja filmova i učenje o filmskoj umjetnosti kao posljedica uvođenja nastave filma u školski predmet Hrvatski jezik već od kraja 50-ih godina 20. stoljeća (Težak 1990).

Čitanke koje su analizirane u ovome radu vrlo su skromne s likovno-grafičkoga gledišta. Zbog toga nije postignuta veća preglednost u odnosu dijelova unutar svake udžbeničke jedinice. Likovnost je gotovo svih analiziranih čitanaka svedena na ilustracije samo jednog slikara koji je ulazio u autorski tim za pojedinu čitanku. Zanimljivo je što se u prethodnim izdanjima čitanaka za predmetnu nastavu, dakle 60-ih i početkom 70-ih godina 20. stoljeća, nalaze fotografije i ilustracije u boji. Po tome se među ovdje analiziranim čitankama izdvaja *Sunčeva ljuljačka* za 2. razred osnovne škole.

Puno toga se iz čitanaka prošloga vremena jednostavno preuzelo i nastavilo s tim u daleko boljim uvjetima. Nastupile su promjene u manje-više izvanjskim sastavnicama, uglavnom kao posljedica promjena u društvu i tehnologiji. Bit koja se odnosi na otkrivanje umjetnosti riječi, upoznavanje književnoumjetničke i usmenoknjiževne baštine te na učeničke aktivnosti izražavanja i stvaranja umnogome je ostala ista. Odbaci li se ono što bi danas uistinu bilo neprimjereno, mogu se zapaziti izvrsne sastavnice nekadašnjih čitanaka. Stoga bi bilo korisno s poštovanjem se podsjetiti svega dobrog što je napravljeno za učitelja i za učenika u osnovnoškolskim čitankama 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća i time upotpuniti današnje viđenje kakav bi udžbenik za književnost (čitanka) trebao biti.